

Rapport

Nr 7/1996

Konsten att skapa ett problem

JämOs kamp mot sexuella trakasserier

Marie Söderqvist
Susanna Popova

Förord

Olika undersökningar om förekomsten av sexuella trakasserier på arbetsplatserna har fått stort genomslag i jämställdhetsdebatten de senaste åren. Successivt har kampen mot sexuella trakasserier trappats upp och i dag anser JämO att det, tillsammans med lönediskriminering, är den viktigaste frågan de har att arbeta med.

Men hur tillförlitliga är dessa undersökningar? I denna rapport granskar skribenterna Marie Söderqvist och Susanna Popova flera av de studier som utgör underlag för JämOs hållning.

Det visar sig att de har betydande metodologiska och statistiska brister. Inte minst är definitionen flytande av vad sexuella trakasserier egentligen är. I undersökningarna nämns exempelvis ovälkomna sexuella anspelningar, blickar, gester och tilltal oavsett om det skett enbart en gång eller om det upprepats.

Gränsen mellan vanligt mänskligt samspel och trakasserier löses upp, liksom gränsen mellan enklare förlöpningar och grova övergrepp.

Stockholm i mars 1996

Dick Erixon

Projektledare

Innehåll

Inledning	3
Definitioner	4
Refererade undersökningar	5
FRID-A-projektet	5
Stockholms universitet	10
Linköpings universitet	11
Högskolan i Karlstad	12
Uppsala universitet	13
Göteborgs universitet	15
Umeå universitet	16
Lantbrukshögskolans studentkår	16
BAO	17
Svenska Träindustriarbetareförbundet	17
Vetenskapligt undermåliga	18
JämOs ekonomi	19
Sammanfattning	20
Litteraturlista	22

Inledning

Sexuella trakasserier är ett laddat begrepp. Det signalerar övergrepp och utsatthet. Kvinnor som offer och män som brottslingar.

Som mycket annat är begreppet importerat från USA och är en direktöversättning av det engelska uttrycket "sexual harassment". I Sverige var fenomenet så gott som okänt fram till 1987. Ninni Hagman, som fick i uppdrag att genomföra en undersökning åt JämO (Jämställdhetsombudsmannen) hade innan arbetet inleddes varit på studieresa i USA. Där hade sexuella trakasserier "upptäckts", som hon skriver, i mitten av 70-talet. Inspirerat av amerikansk lagstiftning, och med en direkt översättning av det amerikanska uttrycket sexual harassment, dras projektet igång. Det döps till FRID-A, vilket ska uttydas kvinnoFRID på Arbetsplatsen.

Undersökningens resultat får stort genomslag, och JämO känner sig föranledd att på allvar ta sig an problemet med sexuella trakasserier. Kampen mot sexuella trakasserier på arbetsplatsen har därefter trappats upp, och i dag anser JämO att det är en av de två viktigaste frågorna de har att arbeta med.

Att det ligger till så, kan man läsa i en intervju i tidningen Akademiker (nr 1/94), i ett brev (dat 94-10-19) ställt till den nyttillträdde socialdemokratiska jämställdhetsministern Mona Sahlin samt i Jämställdhetsombudsmannens anslagsframställan för budgetåren 1997-1999.

I intervjun framför JämO att jämställdhetslagen måste skärpas. Den bör innehålla ett förbud mot sexuella trakasserier på arbetsplatsen. Lagen bör också medge att arbetsgivare som inte upprättar handlingsplaner mot sexuella trakasserier blir skyldiga att betala skadestånd.

I brevet till jämställdhetsministern skriver JämO:

Sexuella trakasserier på arbetsplatsen är enligt alla undersökningar, inhemska och internationella, ett stort och allvarligt problem på arbetsplatserna. Problemet är att det är 'dolt' och därför enligt många arbetsgivare ett 'icke existerande' problem.

Trots de allvarliga effekterna av sexuella trakasserier för den som drabbas och för verksamheten på arbetsplatsen är det ett problem som med vissa undantag inte uppmärksammas eller kartläggs i kampen mot

könsdiskriminering vare sig av samhället, arbetsgivare eller de fackliga organisationerna.

Därför önskar sig JämO:

... en regel i jämställdhetslagen som i vissa klart definierade situationer håller arbetsgivaren ansvarig om arbetstagare utsätts för sexuella trakasserier på arbetsplatsen.

Ett sådant skadeståndsansvar bör aktualiseras om inte arbetsgivaren kan visa att han vidtagit de åtgärder som man rimligtvis kan ställa för att förhindra handlingen.

En sådan regel ställer krav på arbetsgivaren att vidta preventiva åtgärder och fastställa riktlinjer, att se till att åtgärder och riktlinjer förs ut i organisationen och att riktlinjerna och åtgärderna kontinuerligt följs upp.

Sexuella trakasserier anses alltså vara ett stort och utbrett problem, och de som utsätts anses vara många och lida i det fördolda. JämO ser som en av sina största uppgifter att få ett slut på de sexuella trakasserierna som sägs flörera på arbetsplatser, universitet och högskolor. Men vad är då sexuella trakasserier?

Definitioner

Jämställdhetslagens 6 § säger att arbetsgivaren är skyldig att verka för att ingen utsätts för sexuella trakasserier på arbetsplatsen. I 22 § i jämställdhetslagen förbjuds arbetsgivare att trakassera en arbetstagare som avvisar arbetsgivarens sexuella närmanden. Exempel på förbjudna trakasserier är att arbetstagaren fräntas arbetsuppgifter, går miste om någon förmån eller på annat sätt behandlas oförmånligt i förhållande till arbetskamraterna.

I brottsbalken straffbeläggs ofredande, sexuellt ofredande och sexuellt utnyttjande.

I Arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter mot kränkande särbehandling i arbetslivet står att

§ 2 Arbetsgivaren skall planera och organisera arbetet så att kränkande särbehandling så långt som möjligt förebyggs. § 3 Arbetsgivaren skall klargöra att kränkande särbehandling inte kan accepteras i verksamheten.

Och som kränkande särbehandling nämns bland annat sexuella trakasserier.

Med anledning av ovanstående lagar och författningar är det svårt att dra slutsatsen att sexuella trakasserier är ett oreglerat och bortglömt problemområde.

JämOs definition av sexuella trakasserier lyder:

Som sexuella trakasserier betraktas varje slag av ovälkommet sexuellt uppträdande i ord eller handling i arbetet som leder till att en person känner sig förnedrad, stressad eller på annat sätt illa till mods.

Exempel på sexuella trakasserier är:

- ovälkomna förslag eller krav på sexuella tjänster
- tafsande eller annan ovälkommen beröring av sexuellt slag
- ovälkomna sexuella anspelningar, blickar, gester, tilltalsord
- 'runda ord', pornografiska bilder
- nedsättande skämt om det kön du tillhör

En enskild händelse kan vara sexuellt trakasserande om den är tillräckligt allvarlig. (Sexuella trakasserier i arbetslivet, Broschyr, JämO)

Med den vida definition JämO använder sig av blir frekvensen av sexuella trakasserier väldigt hög. Eftersom det är den utsattes uppfattning av händelsen som avgör huruvida det är ett fall av sexuellt trakasserier, klassas även helt omedvetna beteenden som sexuella trakasserier. Det som förövaren menat som ett skämt, eller rent av en komplimang, kan alltså bli ett fall av sexuellt trakasserier.

Det leder till att de tal som förts fram gällande antalet offer för sexuella trakasserier också innehåller fall som de flesta skulle anse vara mycket harmlösa. Dessa incidenter är knappast ens möjliga eller önskvärda att försöka lagstifta bort. Detta blir tydligt vid en genomgång av några av de vanligast förekommande undersökningar som refereras när sexuellt trakasserier diskuteras.

Refererade undersökningar

FRID-A-projektet

Rapporten från JämO, kallad FRID-A-projektet, publicerades 1987. Arbetsmarknadsdepartementet hade bistått med pengarna till undersökningen. För att ta reda på hur många som var sexuellt trakasserade, skickade man ett frågeformulär till 4 220 kvinnor i olika förbund inom TCO och LO.

Den sammanlagda svarsfrekvensen var endast 50 procent. Resultatet blev att 17 procent av alla kvinnor sade sig vara utsatta för sexuella trakasserier. Inte nog med det, enligt rapportförfattaren var det förmodligen betydligt fler som blivit utsatta.

Mot bakgrund av möjliga förklaringar till bortfallet – kvinnor förtränger att de varit offer för sexuella trakasserier, resp ser inte vad de utsatts för – kan man enligt JämO utgå från att minst 17 procent av de tillfrågade kvinnorna varit utsatta för sexuella trakasserier i arbetslivet. (sid 46)

I stället för att se det stora bortfallet som ett tecken på att trakasserierna kanske inte var riktigt så omfattande som undersökningsresultatet gjorde gällande tog man det som en antydning om motsatsen. Det räcker med en snabb kontroll av siffrorna i undersökningen för att se att JämOs tolkning av resultatet förmodligen är felaktig på den punkten.

Bland de fyra LO-förbunden var svarsfrekvensen sammanlagt endast 40,25 procent. Det är för övrigt en så låg svarsfrekvens att en mer seriös forskare knappt hade vågat sluta sig till någonting. Där hade 22,25 procent svarat ja på frågan om de varit utsatta för sexuella trakasserier. Bland de fem TCO-förbunden var svarsfrekvensen högre, 57,6 procent. Där är antalet ja-svar på samma fråga däremot betydligt lägre, endast 13 procent. En trolig slutsats är att om fler kvinnor hade svarat, hade procenttalet sjunkit för dem som sade sig ha varit utsatta för sexuella trakasserier.

Dessutom var enkäten utformad så att den första fråga som ställs handlar om huruvida kvinnan varit utsatt för sexuellt trakasserier. Svarar hon inte ja, finns det inget övrigt att fylla i. Det ökar knappast intresset för icke utsatta att delta i undersökningen, snarare tvärtom.

Bland de 4 220 personer som fått FRID-A-formuläret har sammanlagt 348 stycken skickat in och svarat jakande på någon av följande frågor.

Har du i arbetslivet varit utsatt för någon/några av följande företeelser med sexuell anknytning/av sexuellt slag, som varit ovälkomna från Din sida? Det kan vara något som Du varit med om på din arbetsplats. Det kan också handla om något som du har utsatts för utanför den egentliga arbetsplatsen, t ex på en facklig kurs, en tjänsteresa, ett uppdrag i jobbet, men där den som utsatt Dig för den ovälkomna sexuella uppmärksamheten har anknytning till Ditt arbete. Det kan också gälla sådant som Du utsatts för i samband med att du sökt arbete. /.../

I Din arbetsmiljö förekommer/har förekommit

a) upprepade ovälkomna sexuella anspelningar, blickar, gester; ovälkomna skämt av sexuell art; 'runda ord', nakenbilder.

Har du själv utsatts för eller fått ta emot

b) upprepade ovälkomna kommentarer om Ditt utseende, Din kropp, Din klädsel, Ditt privatliv?

c) ovälkomna telefonsamtal, brev med sexuella innehåll; föremål, bilder av sexuell art?

d) tafsande eller annat medveten kroppsberöring, (t ex luta sig över, nypa, tränga upp mot en vägg), som varit ovälkommen från Din sida?

e) ovälkomna förslag eller krav på sexuella tjänster eller sexuella förhållanden?

f) våldtäkt eller försök till våldtäkt? (FRIDA bilaga sid 4)

I det förslag till definitionen av sexuella trakasserier som JämO själv ger i rapporten står det bland annat

Sexuella trakasserier i arbetslivet är varje slag av ovälkommet sexuellt uppträdande i ord eller handling på arbetsplatsen /.../ som leder till att kvinnan känner sig förnedrad, stressad eller på annat sätt illa till mods.
(sid 6)

Men när man ställer frågorna i enkätundersökningen har det sista ledet i definitionen tappats bort. Alternativ d (246 stycken) och a (237 stycken) var de vanligast förekommande varianterna av trakasserier. Även om lösningen var så enkel att kvinnan ifråga sade åt mannen att sluta och han gjorde det, finns händelserna registrerade som sexuella trakasserier. Det visade sig att 192 kvinnor helt enkelt hade sagt till den som trakasserade att sluta upp. Det var ett bra sätt att få slut på trakasserierna. Den andra halvan svarade att de inte hade gjort någonting. Ändå hade trakasserierna upphört av sig själva i 20 % av de fallen.

Fråga fyra i enkäten berör vilka som utsatt kvinnorna för sexuella trakasserier. "Vem/vilka utsatte Dig för den ovälkomna sexuella uppmärksamheten?" (bilaga sid 2) Även här får man kryssa i flera rutor.

Alternativen är:

- Din egen chef
- Din egen arbetsledare
- Annan person i arbetsledande ställning
- Annan anställd
- Ditt fackliga ombud
- Kund/klient/patient
- Annan person

Det visar sig att alternativet "annan anställd" får överlägset flest kryss, 196 stycken. Det är alltså kolleger och inte överordnade som är de stora syndarna. Om man lägger ihop de sista två kategorierna som bägge pekar ut personer, som inte är anställda, får de sammanlagt 86 kryss, eller 25 procent. Lika stor är gruppen som uppger att en av deras egna överordnade trakasserat dem sexuellt. Teorin att sexuella trakasserier hänger samman med maktstrukturen med män i toppen och kvinnor i botten faller. Det är i första hand kolleger på samma nivå i hierarkin som gör sig skyldiga till trakasserier.

Eftersom endast den sammanlagda mängden kryss redovisas, och de undersökta uppmanas att kryssa i flera rutor, är det omöjligt att få fram hur många individer det är som drabbats av kännbara konsekvenser. Ett exempel på hur svårtolkat materialet blir är enkätens sista fråga, där de svarande får ta ställning till huruvida de sexuella trakasserier har resulterat i:

- Fysiska problem som huvudvärk, muskelvärk, magbesvär, allergiska besvär
- Stressreaktioner (hjärtklappning, svettning, sömnlöshet m m)
- Depression
- Självmordstankar (bilaga, sid 4)

Kvinnorna uppmanas att kryssa i alla rutor som är relevanta. Resultatet blir att det första alternativet får 54 kryss, det andra 62, det tredje 39 och det fjärde och sista 8 kryss. Sannolikheten för att en person som har satt kryss för depression eller självmordstankar också har satt ett kryss vid något av de andra alternativen är stor. Den sammanlagda mängden kryss är 163. Det betyder att även om de som satt kryss bara satt ett var, har mindre än hälften av de 348 personer som säger sig ha varit utsatt för någon form av sexuellt trakasserier lidit i någon mätbar fysisk bemärkelse.

Och i JämOs egen definition av sexuella trakasserier står det att de ska upplevas så påfrestande att "*det leder till att kvinnan känner sig förnedrad, stressad eller på annat sätt illa till mods*".

Med den mycket tvivelaktigt utförda och tolkade undersökningen som tung bevisföring hävdar JämO att

... hundratusentals kvinnor utsätts för sexuella trakasserier i sitt arbete /.../ Trakasserier utgör ett allvarligt hot mot kvinnors arbetsglädje, hälsa, ekonomi och möjligheter i arbetslivet. (sid 71)

Eftersom undersökningen, FRID-A, är den första som gjorts i Sverige om sexuella trakasserier, får den mycket stor betydelse. Den blir stilbildande för alla de undersökningar som följer. Och den mycket luftiga och vida definitionen av sexuella trakasserier som används plockas upp av andra.

"Sextrappan"

Projektledaren för JämOs FRID-A-rapport skrev året därpå boken *Sextrakasserier på jobbet: myter fakta råd*. Där introducerar hon "sextrappan", som fick stort genomslag och refereras till i en rad undersökningar. Det första steget på trappan är "komplimanger". Steg två är "tafsa utan att röra". Steg tre är "den 'vänliga' klappen". Steg fyra är "tafsande på gränsen". Steg fem är "tafsande" och slutligen steg sex är "ge mig sex, annars...". (sid 25)

Samtidigt som denna något vaga trappa introduceras görs det klart att det inte går att mäta sextrakasserier.

Man kan t ex inte bestämma att två klappar på stjärten inte är sextrakasserier, men tre är det. En enskild händelse kan vara sextrakasserier, likaväl som ett beteende som upprepas över en längre tid.
(sid 26)

Den som kan avgöra huruvida ett "tjena, snygging" är ett fall av sextrakasserier eller endast en vänlig hälsning är enbart den som hälsningen är avsedd för. Att uppsåtet kan ha varit gott har ingen som helst betydelse.

Gång på gång påpekas att en enda kommentar eller klapp kan räcka för att bryta ner kvinnor. Författaren gör heller ingen skillnad mellan trakasserier som stannar vid bilder eller ord, eller sådana som tar sig fysiska uttryck. Övergångarna mellan skalorna på sextrappan beskrivs som glidande: ena dagen en kommentar, nästa dag ett fysiskt övergrepp.

Med FRID-A-rapporten som bevis hävdas återigen att minst 17 procent av alla kvinnor är sextrakasserade. Författaren påpekar särskilt att alla kvinnor som är trakasserade, men själva inte märker det, inte är medräknade.

JämO anser i FRID-A-rapporten att minst 17 procent av kvinnorna i undersökningen blivit trakasserade och räknar då med ett bortfall bl a på grund av att kvinnor förtränger att de varit offer för sextrakasserier eller

att de, som den brevskrivande bilmekanikern, inte "ser" vad de utsätts för. (sid 67)

Den brevskrivande bilmekanikern är en ung tjej som beskriver en rå men hjärtlig ton på sitt arbete, som hon bedyrar att hon trivs med. Innebörden i författarens resonemang blir att beteenden som inte menas som sexuella trakasserier från mannens sida, och inte uppfattas som sådana av kvinnan, ändå kan vara sexuella trakasserier. Det poängteras att sexuella trakasserier inte har med kärlek eller sex att göra, utan är ett uttryck för makt. Mer konkret: det är ett uttryck för mäns makt över kvinnor.

Männens skäl att sexuellt trakassera kvinnor anses vara en rädsla för att förlora makt och en irritation över att kvinnor tränger sig fram på typiskt manliga arenor. Sexuella trakasserier beskrivs som en del i ett större förtryck.

Män som dreglande vargar

I skriften *En klapp i häcken är väl inget att tjafsa om*, bekostad av regeringens anslag för särskilda jämställdhetsåtgärder, är texten om sexuella trakasserier illustrerad med bilder på män som dreglande vargar. Det är möjligen en petitesse, men det säger en del om synen på män.

Kvinnorna framstår å sin sida som hjälplösa offer. Den definition av sexuella trakasserier som kommit att gälla efter FRID-A-undersökningen, antyder att kvinnor är sällsynt känsliga varelser som på egen hand inte klarar av att hantera en slipprig kommentar eller en oönskad klapp på axeln. Och de undersökningar som, efter det att FRID-A-rapporten presenterats, börjar genomföras, framför allt på universitet och högskolor, tänjer ännu mer på definitionen.

Stockholms universitet

En av de undersökningar som fick mest uppmärksamhet i pressen och som föranledde Stockholms universitet att ta krafttag mot sextrakasserier var Petra Ulmanens och Ann Frisells rapport. Författarna kom fram till att 10 procent av alla studerande kvinnor vid universitetet blev trakasserade. Även här var bortfallet stort: av 500 hundra utskickade formulär kom endast 214 tillbaka, en svarsfrekvens på 44 procent.

Av dessa hade 21 stycken blivit utsatta för sexuella trakasserier. Det visar sig att elva av dessa blivit trakasserade av sina kurskompisar. Endast i sex av fallen var det någon i överordnad ställning som hade trakasserat. Och av de sexuellt trakasserade var det tretton som hade utsatts för "*sexuella trakasserier utan beröring*", det vill säga gester, blickar eller skämt. När de utsatta kvinnorna får frågan om varför männen beter sig som de gör, svarar fyra stycken att de tror att männen är förälskade i dem. Två svarar att de tror att männen vill ha sexuell kontakt.

Några kvinnor har kommit med egna kommentarer och ett par av dem finns återgivna i rapporten.

'Det är hans sätt, det är inte lätt att vara en överbliven 35-åring', '...ett halsstarrigt behov av bekräftelse', 'Eftersom han var rätt till åren kommen tror jag att han ville känna sig yngre och åtminstone relativt åtråvärd genom en ung kvinna'. (sid 10)

Enligt rapportförfattarna ska sexuella trakasserier handla om makt. Men eftersom de flesta blev utsatta av sina kurskamrater framstår maktperspektivet som felaktigt. Kvinnorna visade sig dessutom vara i majoritet på dessa kurser, 66 procent. För att förklara resultatet tar författarna till begreppet "psykologisk minoritet".

Det uttrycket har de lånat från författaren till boken *Sextrakasserier på jobbet*, som i sin tur lånat det från den kontroversiella amerikanska författaren och juristen Catharine MacKinnon. Hon menar att kvinnor alltid befinner sig i ett psykologiskt underläge. Och eftersom de studerande kvinnorna vid Stockholms universitet, enligt författarna, befinner sig i detta "psykologiska underläge", räddas maktteorin.

Linköpings universitet

Vid universitetet i Linköping kände sig två kvinnor föranledda att skriva om sexuella trakasserier på sin högskola. De två uppsatsförfattarna intervjuade ett antal utvalda personer. Ingen storlek på urval eller bortfall redovisas. Den första frågan de ställde var:

Har du själv utsatts för eller har du hört någon berätta att han/hon utsatts för sexuella trakasserier? På vilket sätt? (sid17)

På något sätt, oklart hur eftersom det inte redovisas, kommer författarna fram till

att på universitetet i Linköping förekommer sexuella trakasserier av alla slag. Mörkertalet är emellertid stort. (sid 3)

Däremot bjuder de läsarna på några exempel på det som sägs ha utspelats:

Efter att ha varit borta på kurs får män ibland frågan från sina manliga kamrater 'Fanns det några damer då?' i stället för att i första hand fråga om innehållet i kursen (sic). (sid 17)

Uppsatsförfattarna avslutar med att rekommendera andra att fördjupa sig i problematiken med sexuella trakasserier på högskolan. Och de hoppas att åtgärder mot fenomenet snarast ska komma till stånd.

Högskolan i Karlstad

Undersökningen av sexuella trakasserier vid Högskolan i Karlstad bygger i huvudsak på enkätfrågorna i tidigare gjorda svenska undersökningar. Den ena delen av undersökningen omfattar 478 anställda, den andra 392 studenter. Svarsfrekvenserna var 79 respektive 78 procent. Resultatet visar att nio procent kvinnor och tre procent män i personalgruppen uppgivit att de upplevt sexuella trakasserier.

För de 16 kvinnor (av 184) i personalen som upplevt sexuella trakasserier, är sexuella anspelningar den mest förekommande formen. En kvinna anför anonyma telefonsamtal som hon tror är från en student, och för fem av de 16 ligger händelserna 5-20 år bakåt i tiden. I fem av fallen tror kvinnorna inte att trakasseraren förstod att handlingen var ovälkommen.

Bland de män i personalen som uppger att de varit utsatta för sexuella trakasserier har fyra av fem arbetsledande ställning. Två av dem har utsatts av studenter (kvinnliga), vilket motsäger tesen att sexuella trakasserier är handlingar utförda av män i överordnade positioner, riktade mot kvinnor i underordnade lägen.

Bland studenterna uppgav fyra procent av de kvinnliga och tre procent av de manliga svararna att de upplevt sexuella trakasserier.

Fem av de åtta utsatta kvinnliga studenterna uppger att den som trakasserat var en student (manlig). Tre av de fem tror inte heller att personen förstod att handlingen var ovälkommen.

I slutet av rapporten vidarebefordras ett önskemål från en av de kvinnor som uppger att hon utsatts för sexuella trakasserier om information om vad blickar, gester, skämt o s v betyder. Här antyds ett sant folkbildningsbehov om innebörden i samspelet mellan könen.

Uppsala universitet

I en enkät till 500 kvinnliga studenter vid Uppsala universitet uppgav sju procent, eller 22 stycken, att de var sexuellt trakasserade. Svarsfrekvensen var 68 procent. Vanligast var trakasserier enligt definitionerna "*Tafsa utan att röra - Läraren klär av mig med blicken föreläsningen igenom*" och "*Den 'vänliga' klappen - Han lägger alltid sin hand på min rygg när vi pratar*". Endast en person hade upplevt vad som enligt jämställdhetslagen är att betrakta som sexuellt trakasserier och därmed straffbart. Hon hade hotats med straff i form av exempelvis lägre betyg om hon inte ställde upp med sexuella tjänster.

Enkäten följdes upp med nio djupintervjuer. Tyngdpunkten i undersökningen läggs vid dessa med motiveringen att sexuella trakasserier är svåra att

beskriva i siffror och inte heller ger någon egentlig bild av företeelsen - framför allt inte ur den trakasserades synvinkel". (sid 3)

Av de nio djupintervjuade har sex utsatts för sexuella trakasserier. Fyra av dem kom undersökarna i kontakt med genom enkätundersökningen, två av dem genom "djungeltrumma".

En har varit utsatt för blickar, en blir utsatt av en person som inte är lärare och alltså inte överordnad, en anser först inte att det handlat om sexuellt trakasserier när prefekten bland annat "*lagt sin lilla slappa kind*" mot hennes men ändrade sig sedan, en gick med på träffar med den som trakasserade och en var utsatt för en efterhängsen och överdrivet vänlig person utan "*socialt medvetande*". Den sjätte fick ett brev undertecknat med puss eller kram från

läraren. Ett bra betyg på kursen föranledde henne att fråga sig huruvida hon verkligen varit så bra på kursen.

I sammanfattningen uppges att kvinnorna i enkätsvaren uppgav att trakasserier sällan lett till konkreta störningar i studierna. I en av kommentarerna till enkäten sägs att "förvånansvärt få" har uppgivit att de känt sig hotade eller rädda, en formulering som av allt att döma säger mest om författarna.

Vidare berörs de sexuella trakassiernas art med förklaringar som

Gemensamt för trakasserier är att de sker mycket subtilt. Det är svårt att sätta fingret på vad som händer. (sid 1)

Om den som trakasserar konfronteras

med det han gör kan han säkert rycka på axlarna och förklara bort det. (sid 1)

Slutsatsen i sammanfattningen är att det är svårt för kvinnorna att säga ifrån eftersom trakasserier bottnar i kvinnans relativa underordning i samhället.

Vi har kommit fram till att kvinnan själv är på det klara med när det är sexuella trakasserier, handlingen passerar en klar men osynlig gräns. Utifrån de djupintervjuer vi gjort har vi belagt att även trakassören måste vara medveten om att han går över gränsen. Gränsen som överskrids är tydlig. (sid 1)

Svårt att beskriva vad som händer, men ändå alldeles glasklart, således. Med samma brist på vetenskaplighet konstaterar författarna att sexuella trakasserier alltid påverkar studierna. Kvinnorna har ju tvärtom i enkätsvaren sagt att studierna inte påverkas.

De sju procenten utsatta kommenteras med att omfattningen är svår att entydigt belägga "eftersom mörkertalet troligen är mycket stort".

Den som utsätts vill inte komma ihåg och heller inte erkänna att hon blivit trakasserad, menar författarna. En viktig orsak, anser man, är att begreppet sexuella trakasserier har mycket olika innebörd för olika personer och det "är dessutom för många ett motbjudande och hårt ord att använda".

Det är svårt för många att avgöra om begreppet sexuella trakasserier är den adekvata beskrivningen av det man råkat ut för.

Man kan tycka att studierna går trögt i allmänhet eller att en lärare eller kursare är ohövelig och svår i största allmänhet. Det kan vara först när ämnet sexuella trakasserier dyker upp i diskussioner eller massmedia som man får ett namn för vad man upplevt. (sid 5)

Göteborgs universitet

I en undersökning från Göteborgs universitet gjord av Lillemor Adrianson, studerades anställda och doktorander. Totalt sändes enkäter, byggda på FRID-A-projektets frågeformulär med vissa extra frågor, till 5 117 personer.

Svarsprocenten var 76 procent. Av dessa uppgav 15 procent av kvinnorna och fyra procent av männen att de utsatts för sexuella trakasserier. Till kvinnorna sändes en mer utförlig enkät avseende frågan om man själv varit utsatt för sexuella trakasserier. Motivering var att andra utredningar visat att sexuella trakasserier oftare drabbar kvinnor än män.

Detta förfarande utlöste en skur av protester. På rektorsämbetets sekretariat diariefördes bland annat en protestlista med tretton namn där enkäten kritiserades som amatörmässigt utformad och där det sades att frågan om sexuella trakasserier var för viktig för att trivialiseras med ett formulär "som detta".

En person skrev:

När jag fick enkäten blev jag så arg och besviken att jag kastade formulären i papperskorgen. Anledningen är att jag anser att hela enkäten och dess uppbyggnad visar på en tillbakagång i vår vilja och benägenhet att kommunicera om allt som kan upplevas som problem i mellanmänskliga relationer. (sid 104)

En annan framför följande kritik:

Enkäten är en blandning av attityd- och faktaundersökning, och uppenbarligen överväger intresset för attitydfrågor i den. Eftersom man har beslutat sig för att genomföra ett program mot sexuella trakasserier måste man hitta dem. Detta ligger i linje med gammal dålig svensk utredningstradition. Analytiska och normativa aspekter blandas samman både med varandra, och med handlingsrekommendationer. (sid 104)

Vad visar då den kritiserade undersökningen? På frågan om de sexuella trakasserier fått några följder svarar 66 procent av de utsatta, inga alls. "Vad har de sexuella trakasserier resulterat i?"

löd en annan fråga. "Ingenting alls", svarade även här en överväldigande majoritet, 72 procent. Hade hälsan påverkats? "Inte alls", svarade 86 procent.

Umeå universitet

Kvinnliga C-studenter vid Umeå universitet, 284 stycken, fick en enkät i ämnet. Av dessa svarade 205, vilket ger en svarsfrekvens på 72 procent. Av dessa uppger 11 procent, eller 23 personer, att de utsatts för sexuella trakasserier.

Intentionen med enkätundersökningen var att samla en grupp kvinnor för att prata om egna upplevelser av sexuella trakasserier. Nu ville bara en av de kvinnor som uppgivit att de utsatts för sexuella trakasserier delta i gruppen för att "*minnesarbete*". Det stoppade inte författaren. Hon bildade en diskussionsgrupp "*utifrån ett intresse för att diskutera sexuella trakasserier*". Deltog gjorde endast en av dem som uppgivit att de utsatts, samt fyra kvinnor som kände varandra och gick på samma utbildningslinje vid Umeå universitet.

Analysen i undersökningen grundar sig till största delen på gruppdiskussionerna. Författaren redovisar därmed resultat härrörande från en grupp som inte utsatts för sexuella trakasserier.

Lantbrukshögskolans studentkår

En enkät byggd på FRID-A:s frågeformulär skickades ut till 319 kvinnliga studerande, som betalat kåravgiften på Ultuna eller Alnarp. Svarsfrekvensen låg på 240 stycken, eller 75 procent.

Av dessa uppgav 51 stycken, eller 21 procent, att de blivit utsatta för sexuella trakasserier. 16 stycken av ja-svararna hade trakasserats av personer utanför universitetet, vilket gör det omöjligt att knyta händelsen till studierna. Sju personer hade svarat att de hade trakasserats av en annan elev, det vill säga en person på samma nivå. Till detta kom sju som uppgav att de utsatts av en person i samma ställning som de själva. Vanligaste formen av sexuella trakasserier var ovälkommet tafsande i form av att någon lutat sig över den utsatta, nypt eller trängt upp henne mot en vägg.

BAO

Bankinstitutets arbetsgivarorganisation, Svenska Bankmannaförbundet, genomförde 1993 ett projekt för att motverka sexuella trakasserier och hjälpa dem som drabbats. Två psykologer gjorde en folder där sexuella trakasserier beskrevs, och där ett 020-nummer presenterades. Dit uppmanades alla drabbade att ringa. Broschyren spreds både från arbetsgivarhåll och från fackligt håll. Alla cirka 50 000 bankanställda skulle känna till numret och på så sätt snabbt kunna få hjälp.

Jouren var öppen mellan den 13 september och den 3 oktober. Öppettiderna var vardagar kl 18-20 och på helgerna kl 10-20. Ingen skulle behöva ringa från sitt arbete utan alla utsatta skulle i lugn och ro kunna ringa detta gratisnummer hemifrån. Under hela perioden ringde tre (!) personer. En var pensionär, en var utsatt för mobbning och en hade blivit utsatt för sexuella trakasserier.

Svenska Träindustriarbetareförbundet

Under 1993 genomförde också Svenska Träindustriarbetareförbundet ett projekt om sexuella trakasserier. Det innehöll bland annat en enkätundersökning av några avdelningar på fyra olika företag.

Enkäten skickades ut till 1 292 personer, 640 kvinnor och 652 män. Svarsfrekvensen var låg 228, (36 procent) kvinnor respektive 200 (31 procent) män.

46 kvinnor och 4 män svarar ja på frågan om att de utsatts för ovälkomna sexuella anspelningar, kommentarer eller telefonsamtal.

25 kvinnor och tre män svarar ja på frågan om de utsatts för tafsande eller annan medveten kroppskontakt, ovälkomna förslag eller krav på sexuella tjänster. Eftersom en och samma person kunde kryssa i flera alternativ blir det oklart hur många personer som drabbats.

Sju kvinnor har uppgivit att det är chefen/arbetsledaren, 28 arbetskamrater och 10 annan person som utsatt dem för sexuella trakasserier. Här som i andra undersökningar finns det inget som tyder på att trakasserierna främst kommer från överordnade.

Det klargörs inte huruvida de som trakasserar är medvetna om att deras tilltag uppfattas som trakasserier. Och på frågan "tror Du att de som trakasserar förstår att orden/handlingarna är ovälkomna?"

svarar 72 kvinnor nej och 38 ja. Även icke utsatta svarar alltså på frågan, vilket gör det omöjligt att få reda på huruvida de som svarat att de var utsatta för någon form av trakasserier, trodde att förövaren var medveten om att han/hon sysslade med sexuella trakasserier.

Denna sällsynt ovetenskapliga undersökning, ett faktum den ansvarige vid telefonkontakt själv påtalat, redovisas utan kommentarer i socialdepartementets broschyr om sexuella trakasserier.

Vetenskapligt undermåliga

Det är bland annat dessa undersökningar JämO hänvisar till när myndigheten påstår att sexuella trakasserier är ett stort och dolt problem. Gemensamt för dem är att de är vetenskapligt undermåliga.

Definitionerna på sexuella trakasserier är så vida att de blir oanvändbara. Det görs inga skillnader mellan omedvetna och medvetna handlingar. Det krävs inte att trakasserierna ska ha upprepats. I en av undersökningarna skriver i stället författaren:

Att ställa krav på ett repetitivt moment innan ett beteende av sexuell natur kan kallas trakasserier förefaller dock inte särskilt fruktbart, då det i praktiken måste innebära att det är möjligt att trakassera personer åtminstone en gång utan att åtgärder kan vidtagas." (Lahtinen sid 3)

Det anges heller ingen tidsbegränsning, varför även händelser som ligger årtal tillbaka kommer med. Även de fall där kvinnor svarat att de trodde att de sexuella trakasserierna berodde på förälskelse eller sexuell lust har registrerats som fall av sexuella trakasserier.

I höstas kom det en oansenlig rapport från Arbetarskyddsstyrelsen och SCB. Den väckte ingen uppmärksamhet alls i medierna. Arbetarskyddsstyrelsen har tillsammans med Statistiska centralbyrån undersökt och ställt samman siffror på hur många som hotades, mobbades eller trakasserades sexuellt på jobbet.

SCB gör sedan 1989 löpande undersökningar om förhållandet inom svenskt arbetsliv. Vartannat år kontaktas 10 000-15 000

personer som får besvara mellan 100 och 150 frågor om sin arbetsmiljö.

Den lilla skriften *Hotad, mobbad eller sexuellt trakasserad på jobbet* är bara en av flera publikationer i en serie. Det är endast från och med 1993 års undersökning som frågor om sexuella trakasserier funnits med. Definitionen som användes löd:

Sexuella trakasserier är varje slag av ovälkommet uppträdande i ord och handling på arbetsplatsen, eller i samband med ansökan om arbete, som leder till att personen känner sig förnedrad, stressad eller på annat sätt illa till mods. (sid 29)

De intervjuade fick ange incidenter under de tre senaste månaderna. Resultatet är att 0,9 procent av männen och 1,8 procent av kvinnorna svarar att de utsatts för sexuella trakasserier. Svarsfrekvensen låg på cirka 90 procent.

Vad som också framkommer är att de kvinnor som är särskilt utsatta är de som verkar inom yrken med en stor patient- och kundkontakt. Servitriser (5,6 procent) och buss- och personbilsförare (5,2 procent) låg betydligt över genomsnittet. De här siffrorna antyder att sexuella trakasserier främst kommer från annat håll än från chefer och kolleger.

0,3 procent av kvinnorna inom gruppen undervisning, där även eftergymnasial undervisning ingår, svarade att de var utsatta för sexuella trakasserier. Bland männen var det 1,4 procent. Om man bryter ner siffrorna i yrkeskategorier är de inte statistiskt signifikanta. Svarsgrupperna är för små.

Men siffrorna 1,8 procent för kvinnor och 0,9 för män för hela den tillfrågade gruppen gör klart att siffrorna i JämOs och de andra undersökningarna med största sannolikhet är mycket uppförstorade.

JämOs ekonomi

JämO har till uppgift att arbeta med jämställdhetsfrågor och bevaka jämställdheten. Ju fler problem JämO kan peka på, desto större ekonomiska resurser kan myndigheten kräva.

I anslagsframställan för budgetåren 1997 till 1999 anger JämO tre alternativ. I det första, där totalkostnaden för budgetperioden beräknas till 63 200 000 kronor, anförs bland annat att även om en

kvalitetshöjning av jämställdhetsplaner kan märkas hos en del företag och organisationer, är det ändå relativt få som lyckats upprätta planer som motsvarar lagens krav. Därför återstår en del grundläggande informationsarbete och "...det verkar finnas ett kontinuerligt behov av detta i framtiden".

Efterfrågan på föreläsare har varit stor och JämO beklagar att myndigheten "hitintills" inte haft tillräckliga resurser för att kunna tillgodose önskemålen. På ett åskådligt sätt beskrivs den spiral som uppmärksamhet i sig leder till.

Varje föredrag och ärendehantering innebär värdefulla kontakter med facket och arbetsgivare, och ärendehanteringens får ofta en viss uppmärksamhet i både lokalpress och massmedia på nationell nivå. Som i sin tur leder till ett ökat antal förfrågningar och ibland till nya anmälningar. (sid 5)

I det andra ekonomiska alternativet vill JämO, med tanke på att anpassningen till EU-rätten kommer att innebära en ökad arbetsbörda, anställa en jurist, en forskare och två handläggare inom området diskriminering och arbetsvärdering.

Totalkostnad: 73 700 000 kronor.

I alternativ tre, 0-alternativet, måste nedskärningar göras. Besparingarna får i så fall drabba den personal som bedriver kontroll av det aktiva jämställdhetsarbetet. Det innebär, påpekar JämO, att tanken bakom 1994 års lagändring, som innebär att tillsynsansvaret flyttats över till JämO, omintetgörs. Dessutom innebär en neddragning att bara två arbetsvärderingar årligen kan göras av JämO. Totalkostnad: 27 780 000 kronor.

Kraven på jämställdhetsplaner innefattar också krav på handlingsplaner för att ta itu med sexuella trakasserier. I en av de senaste razierna JämO gjort granskades 55 mediaföretags jämställdhetsplaner. 34 fick underkänt och de flesta fick skarpa påpekanden om att de inte hade någon handlingsplan för att hantera sexuella trakasserier.

Sammanfattning

Vi är medvetna om att det finns både kvinnor och män som far illa därför att de utsätts för sexuella trakasserier eller andra sorters

trakasserier på sina arbetsplatser. Men vad JämO med sin FRID-A-undersökning gjort var att anta en mycket fluffig och luddig definition av begreppet sexuella trakasserier. Dessutom åsidosattes normala vetenskapliga kriterier för hur undersökningar ska utföras och tolkas.

Boken *Sextrakasserier på jobbet*, som fick stort inflytande eftersom författaren var den första som i Sverige jobbat med dessa frågor, går ytterligare ett steg. Där hävdas att det kan vara fråga om sexuella trakasserier, även om ingen av de inblandade uppfattar det som sker som sådana.

I de flesta av de undersökningar vi gått igenom finns ett outtalat antagande om kvinnan som offer, oförmögen att hantera minsta konflikt i relationen till männen i omgivningen. Till följd av det antagandet ser myndigheten det som naturligt att försöka gå in och lagreglera relationerna mellan människor på en nivå som till och med rör omedvetna känslor. Det är omöjligt och dessutom kränkande, eftersom det uttrycker en syn på människor som hjälplösa offer och oförmögna att ta ansvar.

Det är inte ett okänt fenomen att myndigheter som är satta att bevaka en viss fråga har en tendens att överdriva eller övervärdera frågans vikt.

De kvinnor och män som faktiskt är utsatta för plågsamma fall av sexuella trakasserier är inte betjänta av att blandas ihop med dem som fått skämtsamma kommentar slängda efter sig eller utsatts för vänligt menade kramar. Lagen om sexuella trakasserier kom till för att förhindra att arbetsgivare utnyttjade sin ställning. Men med tiden har JämO börjat hävda att begreppet är tillämpligt på alla relationer mellan män och kvinnor.

Det är vidare orimligt att en statlig myndighet ägnar resurser åt att avkräva alla företag i landet, med fler än nio anställda, en plan för hur företaget ska ta itu med en företeelse som, enligt de undersökningar som gjorts, antingen inte kan beläggas vetenskapligt som allvarlig eller vanligt förekommande eller som inte kan beläggas alls.

Litteraturlista

Adrianson, Lillemor, *Ett högt pris*. Kartläggning av sexuella trakasserier vid Göteborgs universitet, 1993.

Bodén, Anna, *Handlar det om kärlek?* Sexuella trakasserier mot kvinnliga studenter tillhörande Lantbrukshögskolans studentkår, 1991.

Börjesson, Ulla & Gustafsson, Ann-Christin, *Sexuella trakasserier*. En pilotstudie vid Universitetet i Linköping, 1989.

Frid-a-projektet : sexuella trakasserier mot kvinnor i arbetslivet. Delrapport. JämO, 1987.

Frisell, Ann & Ulmanen, Petra, *Sexuella trakasserier riktade mot kvinnliga studerande vid Stockholms universitet*. Stockholms universitet, 1992.

Hagman, Ninni, *Sex-trakasserier på jobbet : myter, fakta, råd*. Wahlström & Widstrand, 1988.

Hotad, mobbad eller sexuellt trakasserad på jobbet. Information om utbildning och arbetsmarknad 1995:5.

Från Arbetarskyddsstyrelsen, Solna Arbetarskydd och SCB, 1995.

Lahtinen, Tuija, *Sexuella trakasserier vid Högskolan i Karlstad*. Rapport från en kartläggning.

Forskningsrapport Högskolan i Karlstad Samhällsvetenskap. 94:12.

Källander-Öhrling, Kerstin, *En klapp i hällen är väl inget att tjafsa om!* Brevskolan, 1994.

Larshamre, Ulrica & Nording, Carina, *Händer det här?* Sexuella trakasserier mot kvinnliga studenter vid Uppsala universitet, 1993.

Sexuella trakasserier. En redovisning av Svenska träindustriarbetareförbundets projekt om sexuella trakasserier.

Sexuella trakasserier i arbetslivet : vad säger lagen? Broschyr, JämO.

Sexuella trakasserier. Magasin om Jämställdhetsprojekt. Socialdepartementet, 1995. (Idéer och förebilder.)

Söderholm, Jenny, *Sexuella trakasserier : mäns kollektiva skuld*. En kvantitativ och kvalitativ undersökning av sexuella trakasserier vid Umeå universitet, 1993.

Icke tryckta källor

Tor Holmgren, Svenska bankmannaförbundet, Bankinstitutets Arbetsgivarorganisation (intervju).

JämOs önskemål om en förstärkt lagstiftning. Några diskussions-punkter inför mötet med jämställdhetsminister Mona Sahlin. Brev 1994-10-19.

Jämställdhetsombudsmannens anslagsframställan för budgetåren 1997-99. Diariernr 12-528/95.

"Nya JämO kavlar upp ärmarna", i *Akademiker* 1994:1.